

Володимир Макарчук (Львів)

МОРАЛЬНІ РИСИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ТАКТИКИ Б.ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Прийнято вважати, що державна політика і зразкова мораль — речі, майже несумісні. Політичному діячеві доводиться відстоювати інтереси власного класу, нації чи навіть блоку держав і, тим самим, вступати в протиборство з суперниками. Тут, як і у кожній війні, часто судять лише переможених. Разом з тим, надзвичайно важливо зберігати зовнішні контури пристойності власної політичної лінії. Той, хто нехтує цим правилом, рано чи пізно залишається без партнерів, а далі і без союзників. Б.Хмельницькому, організаторові “державного заколоту” (як на думку монархів усієї Європи), доводилося навіть більше рахуватися з політичними правилами історичної доби, ніж будь-кому з “законних” володарів держав. Міжнародна суспільна думка не залишила б непоміченим найменше порушення шляхетського кодексу честі.

Відомо, що свою освіту майбутній гетьман здобував у єзуїтських школах у Львові та Ярославі. Зрозуміло, що основи єзуїтського пробабілізму не могли залишитися таємницею для допитливо-го учня.

Зовнішня політика Б.Хмельницького — це блискучий зразок ма-кіавелізму, перенесеного на український ґрунт. Менше, ніж за десять років він з небуття підніс державу, яка мала дипломатичні відносини (а отже і визнання урядів) з Кримом, Туреччиною, Молдавією, Росією, Семигороддям, Швецією, Бранденбургом, зрештою й з Річчю Посполитою. Навіть Кромвелю не вдавалося остаточно подолати зовнішньополітичну блокаду сусідніх монархів, незважаючи на те, що він опирався на легітимний парламент. Показово, що в багатьох випадках зовнішньополітичні ініціативи Хмельницького межують з військовою хитрістю, але жодного разу гетьман не переступає ту межу, яка б дозволила ворогам звинуватити його в порушенні шляхетського кодексу честі.

Під Жовтими Водами Хмельницький пропонує оточеним полякам видати артилерію, обіцяючи не чинити нападу на військо, яке залишить укріплений табір. І справді, розброєного противника атакують татари, а козаки не втручаються в цей погром.

12 червня 1648 р. Хмельницький надсилає листа до короля Володислава IV, в якому пояснює свої дії вимушеною обороною від

коронного війська після того, як він почав виконувати погоджений у 1646 р. план війни з Туреччиною. За задумом Володислава IV та його канцлера Оссолінського розпочати цю небажану для магнатів війну повинні були козаки. Володислав IV, як відомо, помер ще 20 травня, але Хмельницький робить вигляд, що про цей факт йому нічого не відомо. У Варшаві лист гетьмана, в якому висловлювалася готовність якнайшвидше владнати конфлікт, спровоцив зачолисуюче враження, Гнів шляхти упав на голову Оссолінського, а козацька армія виграла понад три місяці для самоорганізації та вишколу.

Перше звернення Хмельницького до росіян з проханням про підтримку датується червнем 1648 р. Звичайно, гетьман розумів, що цар не поспішатиме відкрито стати на бік заколотника, але надаватиме йому матеріальну і психологічну підтримку. Така підтримка нічого не коштувала повсталим аж до зими 1654 р.

Напередодні битви під Пилявцями Хмельницький ще одним листом позбавив польське військо підтримки 10-тисячного загону Я.Вишневецького. Показне розкаяння, висловлене в листі, змушило польського гетьмана Д.Заславського відмовитися від послуг магната Вишневецького, який наполягав на кривавій розправі з усіма без винятку повсталими. Заславський “пожалів” садовити на палі власних; ще не переможених селян-українців. Результат відомий.

Переговори з А.Киселем взимку 1649 р, не могли принести бажаного для України результату. Польська сторона була готова розглядати питання збільшення реестру, компенсації особистої кривиди Б.Хмельницького тощо, але в жодному разі не автономії України. Гетьман зриває ці небажані для нього переговори таким неординарним прийомом, як симуляція власного неперервного запою. Киселеві так і не вдалося провести серйозні переговори. Така поведінка ніби-то вічно п'яного керівника повстання не могла не приспати пильності польської сторони. Остання довго недооцінювала справжні кондиції українського вождя.

Період поразки під Берестечком був чи не найважчим у політичній біографії Б.Хмельницького. Чорна рада козацької голоти проголосила його скинутим. Війська литовського гетьмана Радзивілла зруйнували Київ — після трирічного невтручання, на протязі якого Хмельницький добивався порозуміння і союзу з Литвою проти Польщі. Татарський союзник продемонстрував своє справжнє обличчя. Син Тиміш з невияснених мотивів повісив другу

дружину гетьмана Олену. Козацької армії більше не існувало, розрізнені загони нараховували по 50-100 чоловік. Тим більш показовою є поведінка гетьмана під час переговорів у Білій Церкві. Після прибуття до польського табору Хмельницький починає глувати з Радзивілла: “Щось я не бачив пана на полі бою”, провокуючи того на герць. Така зухвала поведінка повинна була продемонструвати полякам, що козацька сторона почуває себе достатньо міцною. І хоча це був чистої води блеф, результат відомий. Хмельницький геніально видушив з своего майже розгромного становища той максимальний результат, яким стала Білоцерківська утода.

Перемога козацько-татарського війська під Батогом 1 травня 1652 року також значною мірою стала здобутком вмілих дій досвідченого політика. Напередодні польський гарнізон отримав послання гетьмана з проханням пропустити Тимоша у Молдавію для сватання до дочки молдавського господаря Василя Лупула Розанди. Послання було витримане у самопринизливому тоні, так що пильність М.Калиновського була приспана. Так несміливо міг прохати лише певний своєї слабкості прохач, якому належало відповісти зневажливою відмовою. Поява величезного козацько-татарського війська стала для поляків вражуючою несподіванкою, що зумовила капітуляцію і винищенння практично усього гарнізону.

Переяславська утода і Березневі статті 1654 р. означали перетворення України у російського васала. Згідно з європейськими, в т.ч. і польськими законами, васали користувалися певними правами, зокрема юридично закріпленим “правом на непокору” в разі, якщо слузерен не виконував своїх обов’язків. Союз з Росією був обтяжливим для України. Так, уже влітку 1654 р. 20-тисячне українське військо під проводом В.Золотаренка воювало разом з росіянами в Білорусії, в той час як поляки і татари спустишували південний захід України. Однак Хмельницький скрупульозно дотримується прийнятих зобов’язань аж до Віленського миру(жовтень 1656 р.). Росія порозумілася з Польщею за закритими дверима; російський цар Олексій Михайлович повинен був стати польським королем після смерті Яна-Казимира. Українці до участі в переговорах не були допущені, що зродило обґрунтовані підозри— мир з Польщею досягнуто за рахунок нехтування інтересами України. Практично відразу ж після Віленського миру недопущена до столу переговорів Україна знаходить собі нових союзників. З Шве-

цією, Бранденбургом і Семигороддям досягається таємна угода про поділ Польщі. У лютому 1657 р. розпочався спільній семигородсько-український наступ на Варшаву, який завершився невдало — поразкою під Замостям. Фактично Хмельницький, розпочавши воєнні дії проти союзної Росії Польщі, ігнорував свої обов'язки васала. Але зроблене це було не раніше, ніж власними обов'язками щодо васала знахтував сюзерен.

Інколи зовнішньополітичні дії Б.Хмельницького можуть видаватися сучасників малозрозумілими, помилковими чи навіть відверто безпринципними, як, наприклад, прийняття турецького протекторату в 1650 р. чи російського в 1654 р. Особливо гучні нарікання сучасників викликав Зборівський мир 1649 р., який фактично зраджував тих учасників Візвольної війни (в першу чергу селян), що не потрапили до погодженого 40-тисячного реєстру. В усіх зазначених випадках слід приймати до уваги менталітет середньовічного шляхтича, який не міг собі уявити іншої форми держави, ніж монархія, і, одночасно, був позбавлений найменшої можливості проголосити себе українським монархом. Хмельницький шукав для України такої корони, під егідою якої вона могла б почувати себе максимально безпечно і зручно. Ідеальним сюзереном став би той монарх, який щонайменше втручався б у справи підвладної України, задовільняючись номінальним титулом. Подальші події показали усю марність таких надій.

Відомо, що політика, в тому числі й зовнішня, — це “мистецтво можливого”. Міцності, закладеної хитромудрими комбінаціями Хмельницького у фундамент української автономії, вистачило на ціле сторіччя. Цього ж запасу стало й для того, щоб український етнос відчув себе народом, нацією, здатним і зобов'язаним створити власну повноцінну державу. Державу — члена європейської сім'ї народів. Зовнішня політика цього визначального періоду творилася витонченим розумом, але чистими руками, у відповідності з загальноприйнятими для свого часу моральними нормами.